

Mészáros Dániel: Megjegyzések a jelentéshez.

Horváth Sándor: *Feljelentés. Egy ügynök mindennapjai*. Libri Kiadó, Budapest, 2017.

1989-ben, sőt még 1990-ben is a „titkosszolgálatok [...] a rögzült drill szerint fürkészték, regisztráltak, gyűjtötték és írták a jelentéseket, csak éppen képtelenek voltak kezelni mindazt, ami körülöttük történt”.¹ E szavakat Gyarmati Györgytől, az Állambiztonsági Szolgálatok Történi Levéltárának egykori igazgatójától kölcsönöztem. Hogyha tényleg úgy volt, ahogy az intézmény egykori igazgatója is állítja, akkor jogosan merülhetnek fel bennünk a következő kérdések: Miért nem álltak le az „aktagyártással”? Vajon nem érezték a rendszerváltozás szelét? Ha mégis érezték, akkor miért gyártották és gyártatták tovább a „rendszer ellenségeiről” készített feljegyzéseket? De kik készítették ezeket a jelentéseket? És egyáltalán, kiből lehetett feljelentő? Horváth Sándor ez utóbbi dilemma árnyalására írta meg az alábbiakban értékelt munkáját, melynek témáját a következőképpen foglalta össze: „...ez a könyv arról az emberről szól,² akinek a feljelentésére az idegent kivégezték. A feljelentés miatt a háború után bűnösként népbíróság elé állították: előbb felmentették, majd három év múlva elítélték. Szabadulása után bányában dolgozott, 1956-ban munkástanács tag volt, majd több mint három évtizedre, Nagy Imre újratemetéséig az állambiztonság ügynökévé vált. Falujából írt jelentései a Kádár-korszak egyedülálló nézőpontját adják. [...] A könyv feljelentő élettörténetének pikareszkbe illő fordulatain keresztül meséli el a 20. század magyar történelmét Trianontól 1989-ig.”³

A kötet műfaját tekintve ismeretterjesztő szakirodalom, amely formai szempontból ekképpen mutatkozik meg: a fejezetek emészthető hosszúságúak, a szövegoldalak nincsenek megbontva lábjegyzetekkel, a hivatkozások a fejezetek utáni végjegyzetekben találhatóak. Ez a tördelési forma azonban kevésbé kedvez azoknak, akik gyorsan szeretnék megtekinteni egy adott bejegyzés forrását.

A fentebb említett alapgondolat tökéletesen illeszkedik a mikrotörténelem síkjára, mely részben arra törekszik, hogy a világtörténelem nagy eseményeit a „kisemberek” szemüvegén keresztül mutassa be, hogy a folyamatok ezáltal életszerűvé, emberközelivé váljanak. A szerző a mikro- és a makroszint közötti léptékváltást mesteri szinten űzi, melyből a kettő között álló mezoszintet sem hagyja ki. Ennek személtetéséül a következő példát hoznám fel: az egyik kulcsszerepet játszó település nemcsak térben és időben kerül elhelyezésre, annak bemutatása úgy történik, mintha egy második világháborús hadműveleti térképről közelítenénk rá a Seregélyes község menti sáros országútra; mindeközben pedig a szerző narrátorként közli az olvasóval az elmúlt időszak legfontosabb eseményeit. Vagy a *Rendőrség* című fejezet, amely azzal kezdődik, hogy 1945 májusában központilag megállapították, kiket kell igazolási eljárás alá vonni, s csak ezután tér rá Horváth Gy. ügyére.

Visszatérő motívumként jelenik meg a „feljelentés” mint állampolgári kötelesség. A főszereplő azzal, hogy 1945-ben, Székesfehérváron bepanaszolta a ruszin származású vasutas kollégáját, közvetve hozzájárult annak halálához. Később a népbíróság előtt kellett felelnie a tetteiért, amiért akkor még felmentették, de később, a Népbíróságok Országos Tanácsa már bűnösnek találta. Beszervezésében ez a tény is közrejátszott.

A 20. századi események és helyszínek kifogástalan ábrázolását nem csak adatok és leíró szövegek révén sikerült megvalósítania a szerzőnek, ehhez további segítséget nyújtanak a korbéli kifejezések és tájszavak (például: policáj), valamint a jól elhelyezett fotók. A szerző személyes tapasztalata nem csak az orális forrásgyűjtéskor jelenik meg, a *Gyűjtőfogház* című fejezet kapcsán is megosztja velünk érdekes impressziót: a börtön irattárában való kutatáskor is érvényesült a fegyveres testületekre jellemző katonás mentalitás, ami abban mutatkozott meg, hogyan kutathattott, mit vihetett magával az épületbe.

A mű már-már zavarba ejtően széles forrásbázissal dolgozik, ami nem kevés gyűjtőmunka eredménye. A történészek sokszor maradnak forrás nélkül, ilyenkor két választásuk van: vagy üresen hagyhatják az adott eseményt, és egy lehetséges magyarázatot adnak, míg másik lehetőségük a történeti kontextus részletesebb bemutatása. Horváth egyértelműen az utóbbit választotta, ami azért is volt bölcs döntés, mert így az olvasó tud mihez viszonyítani, ami alapján maga is képes értékítéletet alkotni. Továbbá azért is tartom remek megoldásnak, mert így olyan részletek is megvilágításba kerültek, amik egyébként nem is merültek volna fel az olvasóban. Mint például: élet a Gyűjtőben, mit ettek, hogy nézett ki a fegyőrök egyenruhája, milyen emberekből tevődött össze a testület, mivel telt az életük stb.

Horváth nemcsak hozzáértően ütközteti egymással a különböző forrásokat, hanem megpróbál az adott kor emberének bőrébe bújni, átérezni annak helyzetét. Ennek kapcsán helyesen megállapítja, hogy a korszak szereplői nem lehettek olyan mélységig tisztában a történelmi körülményeikkel, mint mi, a tájékozott utókor: „...elképzелhető, hogy mi (az olvasó meg én) utólag jóval több információval rendelkezünk Bodáról, a vezető bíróról és Simonról, az ügyvédről, mint a bíróság elé kerülő vádlott és a tanúk.”⁴

A mű végig megpróbált objektív maradni (szubjektív állásfoglalás csak az utolsó oldalakon jelenik meg), ám ha véleményt alkot, azt mindig megindokolja, alátámasztja valamivel. „Gy. nem érezte magát bűnösnek. [...] Vagy ügyvédje figyelmeztetésére, vagy az eléje tárt iratokból rájöhetett, hogy Meszesi félelmében ráhárított minden felelősséget, ezért a tárgyaláson már ő sem mentegette főnökét. A rendőrségi verés, a zsúfolt fogházban töltött közel három hónap és a rettegés megtörhették. Ennek ellenére jegyzőkönyvezett mondatai előre megfontoltnak látszanak.”⁵ Pártatlansága, kiváló forráselemző tehetsége mellett végletekig menő alaposággal vizsgálta meg az iratokat, mely során még arra is kitér, hogy Gy. vezetéknevének utolsó betűje időnként miért „y”, máskor pedig miért íródhatott „i” betűvel. Értelmezése szerint főszereplőnk egyrészt ezzel próbált alkalmazkodni a megváltozott politikai rendszerhez, míg máskor így próbált kitérni a végrehajtó hatalom elől.

A főszereplő, Gy. származását csupán a 6. fejezetben (*Kolónia*) tárgyalja, ezáltal pedig egy nem szokványos vagy elcsépelet biográfiai formulát használ a szerző. A családi háttér vázolója után az érintett személy életkörülményeinek bemutatása következik (milyen anyagi viszonyok között élt, hol nőtt fel, hova járt iskolába), miközben maga a valós személy sem tűnik el. Gy. iskoláztatása ürügyén kézírása is szóba kerül, mely kapcsán Horváth egy újabb kitekintést is tesz: „*felnőttként az állambiztonságnak írt kézírásos jelentései tiszták, egyenes vonalúak.*”⁶

A kontextusból az érintett személy és családjának társadalomtörténeti elemzése sem maradhatott ki: második gyerekének világra jötte kapcsán Horváth utal rá, hogy az otthonszülést pont az 1950-es években váltotta fel a kórházi életadás. Vagy Gy. saját otthonba költözése kapcsán kerül megemlítésre az 1952-ben indult BSH- (Bányász Saját Ház-) építési akció. Míg Gy. házasságkötési indíttatásait a szerző demográfiai adatokkal magyarázza.

Főszereplőnk szabadulását követő élete eleinte normális kerékvágásban zajlott, de a véletlenek közbeszóltak. 1956-ban lábtörést szenvedett, és a körzetileg illetékes Salgótarjáni Kórházba szállították, oda, ahol a salgótarjáni sortűz áldozatait is kezelték. Az adott politikai körülmények közepette ez egyáltalán nem volt szerencsés, mivel az ott ápolt összes beteget mint „*ellenforradalmárt*” írták össze. Gy. újra a hatóságok látóterébe került, személyének ellenőrzése után fény derült nemzetőri parancsnoki tisztségére, munkástanács-tagságára, valamint „*háborús bűnösségére*”. Ennek köszönhetően a bíróság egy hónap börtönre ítélte, de az előzetesben töltött idő miatt ezt letöltöttnek tekintették. Ugyanakkor a fent említett tények, mint „*terhelő adatok*” alapján 1957. december 19-én beszervezték az ipari elhárítás vonalára.⁷ Ekkor támadt először hiányérzetem a művel kapcsolatban: szükségét éreztem volna, hogy a szerző a beszerzés körülményeit kissé alaposabban ismertesse. Lehetséges, hogy a szerző azért nem fektetett erre nagyobb hangsúlyt, mert Gy. B- (beszerzési) dossziéja nem került a levéltárba, de a szekunder források felhasználásával akkor is jobban körüljárhatta volna a témakört. Rámutathatott volna, mire is szolgált egy B-dosszié, és hogy milyen anyagokat raktak le benne.

Ugyancsak alaposabban bemutathatta volna a III/III-as (belső elhárítás) hálózati (vagy a számításba vett beszervezhető) személyek nyilvántartásául szolgáló 6-os kartont. A nagyközönség egy része ugyan tisztában van e karton jellemzőivel, de bizonyára sokan akadnak, akik nem. Sőt megkockáztatom, érdemes lett volna Gy. 6-os kartonját, akár személyes adatainak kitakarásával is, közzétenni a könyvben. És itt jegyezném meg azt is, hogy olvasatom szerint sajnos Horváth Sándor helytelenül használta a különböző hálózati kategóriákat. Mert ugyan minden ügynök hálózati személy, de nem minden hálózati személy ügynök! Rengeteg válfaja létezik ugyanis; Gy. esetében a kartonra eredetileg ügynököt írtak, de zárójelben mögé írták a valós foglalkoztatási formát: először informátor (*inf.*), majd titkos megbízott (*tmb.*).⁸ Ugyanakkor azokat, akik a belügyminisztériumi iratokban kevésbé jártasak, az is megzavarhatja, hogy a jelentésekben, valamint az azokhoz fűzött értékelésekben és megjegyzésekben az egykori BM-munkatársak gyakran csak ügynökként emlegetik a hálózati személyeket.

A munka másik érezhető hiányossága a hálózati kontextus, ugyanis a szerző itt kivételesen nem élt a háttér kiaknázásának lehetőségével. Nem hoz fel számadatokat arról, hogy 1957-ben hány új személyt sikerült beszervezni a hálózatba országos, megyei vagy járási szinten. Persze az is könnyen előfordulhat, hogy nem maradt fenn erről szóló statisztika, de akkor ez is megérdemelt volna egy lábjegyzetet.

Mindemellett a szerző megfelelően értelmezi a korabeli BM-es frazeológiát (célszemély, priorálás, kutatói nyilvántartás), és pontos nyelvhasználattal teszi ezeket közzé, miközben kitér a Belügyminisztérium szervezeti átalakulásaira is. Néha azonban nem mindenhol a legprecízebb a szóhasználat: például az akta kifejezés nem helytálló, a dosszié jellegű irategyüttes a megfelelő (bár az is lehet, hogy a szerző ezzel szerette volna elkerülni a szóismétlést).

Visszatérve Gy. foglalkozásához: első megbízásaként régi szociáldemokratákról és bányászokról kellett információt adnia. A kezdeti nehézségeken túllendülve, szép lassan beletanult új „szakmájába”. Elsajátította a tartótisztjei által elvárt helyes fogalmazásmódot, viszonylag hamar változtatott a narráció formáján, a kezdeti E/1. személyben tett jelentéseket felváltotta az E/3. személyű, „*az ismerősöm mesélte*” passzus. Idővel pedig a jelentések kötelező részein túl egyre gyakrabban használta a „*feladatomon kívül továbbá jelentem*” és „*azonkívül az alábbi megfigyelésem és észrevételem volt*” formulát. Olybá tűnik, szeretett „ügynökösködni”, mert ezáltal egyfajta helybéli „Mátyás királynak” gondolhatta magát, aki „álruhában” tesz igazságot, közvetítve a „nép hangját”. Horváth szerint Gy. arra is hamar ráértett, hogy a nevek nélküli beszámolóit nem fogadták volna el, így a jelentésekben szereplő személyeket konkretizálta. Egyeseket, akik számára valamilyen okból nem voltak szimpatikusak, egyszerűen „bemószerolt”, míg másokat próbált mentegezni, amit leginkább úgy tudott elérni, hogy az illetőt „semlegesnek” állította be. Az „egyéb” részekben „bemószerolni” kívánt személyeket körültekintően kellett megválasztania, kijelentéseit megfelelő adatokkal kellett alátámasztania, mert hozzá képest túl magas pozíciójú embereket nem érhetett el.

Azt azonban nem tudhatta, hogy az állambiztonság munkatársai egy-egy fontosabb ügy kapcsán több hálózati személy jelentését is összevetették, hogy „ellenőrzött” információhoz jussanak és megbizonyosodjanak azok valóságtartalmáról. Másik indítatása az lehetett, hogy kapcsolata révén nem finansziális előnyökhöz is juthatott: így érte el ugyanis gyerekeinek bölcsődei és óvodai elhelyezését, majd később fiának erkölcsi bizonyítványából egy bűncselekmény törlését, amely addig gátolta a „maszek” munkavállalásban.

Gy. és a hozzá hasonló egyszerű állampolgárok azon személyek közé tartoztak, akik együttműködésükkel legitimálták a fennálló uradalmi rendszert. Az 1990-es években egyfajta „aktaláz” tört ki, sokan ugyanis azt hitték, hogy csak a „nagykutyákat” figyelték meg, és a hozzá hasonló „kis halakat” biztos nem; majd jött a felismerés: róla is készültek feljegyzések.

Az említett „aktaláz” azt a hamis képet alakította ki, hogy az állambiztonság mindenható volt, és mindenkit megfigyeltek, és a feljegyzések nélkül a pártállam nem tudta volna fenntartani a hatalmát. Valójában azonban Gy. és sorstársai sok képzelt egykori „osztályellenség” nyomába eredve, vélt vagy valós vádak nyomán keletkeztették feljegyzéseiket az egyszerű állampolgárokról. Gy. a megfigyelések és kapcsolati hálók felderítésén túl hangulatjelentések elkészítését is feladatul kapta. Az egyik esetben a kisterenyei kocsmában kuglizás közben kellett előhozakodnia de Gaulle politikájával, és ennek kapcsán megtudnia a célcsoport állásfoglalását. Hogy az így keletkezett jelentés mennyiben tükrözte a valós közhangulatot, az kérdéses, de nem annyira meglepő módon gyakran egybeesett a sajtóban megjelentekkel. Röviden, a mindenhatóság ilyen formában nem igaz.

A fentiek fényében jogosan merülhet fel a kérdés: ha ennyi értéktelen jelentés született, a belügyi szervek miért nem építették le a kapcsolatukat? 1989-ben Gy. saját elhatározásából kérte kapcsolatának megszakítását. De miért csak ekkor? Beszervezésére ugyan pressziós alapon került sor, de a szerző rámutat, hogy kapcsolata a belüggyel az idők folyamán megváltozott, egyre kevésbé a terhelő adatok miatt jelentett. A változás indítéka egyrészt a korábban már említett pszichológiai okokban, másrészt a titkos kapcsolat eredményeiben keresendő. Horváth véleménye szerint Gy. hálózati működésének utolsó fázisában részletes jelentést szinte már csak akkor írt, ha a BM segítségével valamit el szeretett volna érni. A szerző ugyan nem hivatkozik konkrétan az „ügynöktörvényként” elhíresült 2003. évi III. jogszabályra, de a leírtak alapján illik rá az 1. paragrafus hálózati definíciója: mivel fedőnéven tevékenykedett és „*tevékenységért előnyben részesült*”.⁹

A szerző rávilágít arra, hogy a Belügyminisztérium részéről felmerült a hálózati személy kizárásának lehetősége. Az 1950-es években lényeges volt, hogy a Budapestet szénnel ellátó nógrádi szénmedence minden nagyobb bányásztelepülésén, így Kisterenyén is legyen kapcsolatuk, ám a nyersanyagkészletek apadásával és az új energiahordozók megjelenésével a pozíció leértékelődött. Azonban a kapcsolat megszakításának kezdeményezése nem a BM részéről történt. Nekik ezután is érdemes volt egy jól bevált, a helyi információáramlás metszéspontjában álló és megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező összeköttetés fenntartása. S hogy miért? Ha történt volna bármilyen jelentősebb esemény, akkor egy új hálózati személy keresése, betanítása sok időt vett volna igénybe. Így a belügy munkatársainak sokkal inkább megérte, akár csak pihentetve is, tovább foglalkoztatni Gy.-t.

Akkor hát mégis mire használhatóak Gy. jelentései? – tehetjük fel a kérdést. „Tudósításai” révén a nógrádi bányavidék mindennapjai, illetve annak mozdulatlansága elevenedik meg előttünk, amelyet csak időnként bolygattak meg 20. század második felének eseményei. Problémák terén ugyanakkor a vidék évtizedekkel az ország más területei előtt jár: gazdaságtalanul termelő bányák/üzemek bezárása vagy összevonása más állami vállalatokkal, ezáltal növekvő munkanélküliség, elvándorlás, áruhiány, emelkedő árak...

„Néha véletlennek tűnik kiből lesz besúgó és kiből feljelentett, holott egyáltalán nem az. Döntések sorozata előzi meg mindegyiket.”¹⁰ Gy. is döntött, ő hálózat mellett tette le a voksát azután is, hogy esetleg lehetősége adódott volna a kilépésre. Más esetekben előfordult ugyanis, hogy a pressziós alapon beszervezett hálózati személy jól érzékelte azt, hogy az állambiztonság számára ő már nem annyira fontos, így valamilyen ürügyre hivatkozva sikerült megszakítania kapcsolatát a Belügyminisztériummal. Gy. esetében ez nem történt meg, ő „megvárta amíg a hálózat és a rendszer maga bomlik fel, amit Nagy Imre újratemetése egyértelműen jelzett számára”.¹¹ Titkos, mondhatni valódi életére ez idáig nem derült fény.

Hivatkozott források

2003. évi III. törvény – Az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról

https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0300003.tv (utolsó letöltés: 2017. március 5.)

ÁBTL 2.2.2. – Hálózati Nyilvántartások „Gy[...] József”

Hivatkozott irodalom

Levi, 2000

Levi, Giovanni: Az életrajzírás használatáról. *Korall*, 2. sz. 81–92.

Gyarmati, 2009

Gyarmati György: A vasfüggöny és az állambiztonsági szervek alkonya Magyarországon 1989-ben. *Múltunk*, 4. sz. 39–63.

Horváth, 2017

Horváth Sándor: *Feljelentés. Egy ügynök mindennapjai*. Libri Kiadó, Budapest.

¹ Gyarmati, 2009: 59.

² Raymond Queneau is megállapította, hogy az életrajzból kiindulva jól meghatározott keretek között minden probléma vizsgálható, így a történelemtudományban a társadalomkutatás eszköze is lehet. Lásd Levi, 2000: 81. Horváth Sándor ezt tökélyre vitte.

³ Horváth, 2017: 18.

⁴ Uo. 136.

⁵ Uo. 138.

⁶ Uo. 173.

⁷ ÁBTL 2.2.2. – Hálózati Nyilvántartások „Gy[...] József”.

⁸ Uo.

⁹ 2003. évi III. törvény 1. §. Horváth Sándor csak ezt csak körbeírja: „Részben az is motiválta, hogy így időnként a saját céljaira tudta felhasználni az állambiztonság hatalmát, legyen szó egyéni érdekről, vagy valaki feljelentéséről.” Horváth, 2017: 419.

¹⁰ Uo. 417.

¹¹ Uo. 419.